

Marjan Toš*

ANTISEMITIZEM NA SLOVENSKEM V LUČI NACIONALNIH IN LOKALNIH VIDIKOV ANTISEMITIZMA 19. IN 20. STOLETJA

Pojavi antisemitizma so značilni za drugo polovico 19. stoletja. Tudi na Slovenskem govorimo o antisemitizmu, ki ima zgodovinske nastavke, katerih relevantne vsebine in oblike segajo v drugo polovico 19. in vsaj še v začetke 20. stoletja. Za slovenske razmere ni značilen radikalni antisemitizem, pač pa je slovenski antisemitizem pojav v okolju, v katerem ni avtohtonega izvora in ne predstavlja močnejše zgodovinske dediščine.

Antisemitizem je izraz poznega 19. stoletja, ki označuje proti judovska stališča in dejavnosti. Danes zajema predsodke proti Judom od starih predkrščanskih časov do sodobnih političnih pregonov. Narava antisemitskih predpisov se je iz dobe v dobo spreminjala.¹ Iz pregleda zgodovine civilizacije človeške družbe je znano, da so Jude venomer in povsod postavljali v podrejen položaj in omejevali njihove pravice z raznimi dekreti, zakonskimi predpisi ter različnimi preganjanji in izgoni. Sovraštvo do Judov izhaja iz davne preteklosti, judovski pripadniki so označeni kot oderuhi in skopuhi.² Krščanski antijudaizem izhaja izključno iz sovraštva in odpora zaradi križanja Kristusa. To sovraštvo je bilo tudi stalno vpleteno v religiozne obrede in nauke, kar se je prenašalo skozi ves srednji vek na socialno strukturo, ki je postavila Jude na obrobje družbe. Krščanski teoretiki

* Dr. Marjan Toš, višji kustos, Pokrajinski muzej Maribor, Grajska ulica 2, in vodja Sinagoge Maribor, Židovska ulica 4, 2000 Maribor.

¹ Alan Unterman: Judovstvo. V: Mali leksikon, Ljubljana 2001, str. 26.

² Mihaela Hudelja: Zakaj se Judje niso ustalili v slovenskem prostoru. Stereotipi o Judih na Slovenskem in Ahasver. V: Časopis za kritiko znanosti (ČKZ), XXIV (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 47. Nepriljubljenost Judov je bila vedno izražena še z določeno mero sovraštva. Pri večini narodov so predstave o posebnostih drugih etničnih skupin tudi posledica kulturne dediščine. Sovražnost izkazujejo tudi tisti, ki nikoli niso videli Juda in ga po vsej verjetnosti tudi ne bodo. Čim slišijo besedo Jud, se namrdnejo. Na splošno velja prepričanje, da so Judje sami izzvali sovraštvo do sebe, predvsem s tem, ker so ohranjali svojo etnično-religiozno identiteto v okoljih drugih etničnih skupnosti ali narodov. Različne vrednote, ravnanja, jezik, navade in običaji Judov so ustvarjali zid, ki jih je ločeval od večinskih pripadnikov, kjer koli so živeli.

srednjega veka so Jude šteli za največje grešnike, ker so zanikali krščanski – Jezusov nauk. Razglašeni so bili za morilce Jezusa, kar je imelo za posledico izobčenje iz javnega življenja. Primerjali so jih s hudičem, ki pomeni nevarnost za vse krščansko človeštvo. Zaradi tega so tudi nastale oznake, kot na primer »umazan individuum«, goljuf, spletkar, mešetar, demonično nevaren, ki si poskuša s prevarami, spretnimi denarnimi posli, z oderuštvom ipd. pridobiti oblast. V zgodnjem srednjem veku so Judje postali objekt verske netolerantnosti, ki se je stopnjevala z začetkom križarskih vojn.³ Sveto vero je bilo treba očistiti nevernikov, »krivovercev«, kar so izvajali z občasnimi pokoli, pogromi. V tem času so se pojavljale tudi obtožbe v zvezi z ritualnimi umori, ki naj bi jih bili zakrivali Judje. Morili naj bi bili predvsem otroke in njihovo krščansko kri, ki ima posebno moč, uporabljali pri svojih daritvenih obredih. Prav tako so samo Judje bili obtoženi tatvin in kupovanja posvečenih hostij, ki naj bi jih bili iz sovražnosti do Kristusa prebadali z nožem in gnetli v možnarjih. Iz teh oskrunjenih hostij naj bi bila pritekla kri s čudežno močjo odrešenja. V času, ko je kuga divjala po Evropi in so bila množična umiranja nepojasnjena uganka, so krivdo hitro zvalili na Jude. Kmalu so se razširile govorice, da so črna smrt povzročili Judje z zastrupitvijo vodnjakov in izvirov, da bi iztrebili vse, kar je krščansko. S križarskimi vojnami, z romanji v bolj ali manj oddaljene svete kraje, s cerkvenimi reformami in z raznimi drugimi oblikami stikov so se – zlasti v zgodnjem srednjem veku – širile številne zgodbe, pesmi, pripovedi, ki so jim posamezne dele spreminjali ali celo dodajali. Poleg tega je treba upoštevati družbene razmere in miselnost srednjeveškega prebivalstva, ki je bilo dovzetno za verovanja v «potvorjene» dogodke, še zlasti če so vanje vpletli judovsko prebivalstvo. Razne obtožbe proti Judom v srednjem veku pa niso bile le lokalne. Veliko odmevnost so imeli običajno dogodki v času pomembnih cerkvenih praznikov. Številni že omenjeni predsodki in obtožbe zoper Jude so povzročali strah in sovražstvo do judovskega prebivalstva.⁴ Podobne stereotipne predstave o Judih, kot so bile razširjene po Evropi, so bile znane tudi na slovenskem območju. Za zdaj je težko oceniti, kolikšno vlogo sta tu imela ljudsko izročilo ali resničnost posameznih dogodkov. Janez Vajkard Valvasor na primer uvršča med znamenite dogodke mesta Ljubljane

³ Ibidem, str. 49. Glej tudi: Mirjana Ule: Žid in ženska kot simbola potisnjene univerzalnosti. V: Problemi 1, Ljubljana 1985, str. 67.

⁴ 2000 let krščanstva (uredil France M. Dolinar). Ljubljana 1991, str. 816.

pretepe med meščani in Judi. Nekega Juda naj bi bili obglavili zaradi nečistovanja s kristjanko.⁵

Antisemitizem in stereotipe o Judih na Slovenskem pa moramo že od začetka ocenjevati v luči dejstva, da Judje na tem ozemlju niso bili nikoli številno in stalno naseljeni do te mere, da bi se preostalo prebivalstvo realno soočilo z njimi. V posameznih obdobjih je ta prisotnost večja ali manjša, res pa je tudi, da so zlasti po prihodu v štajerska in koroška mesta v 12. oz. 13. stoletju Judje živeli v precejšnjem sožitju z večinskim prebivalstvom. Zgovoren dokaz za to je srednjeveški Maribor. Seveda se s krepitvijo protijudovskega razpoloženja v širšem prostoru krepí antijudaizem tudi v našem okolju in posledica splošnega protijudovskega razpoloženja so tudi pregoni Judov iz posameznih lokalnih okolij. Na oblikovanje stereotipov do Judov je pri neizobraženih slojih prebivalstva najbolj vplivalo ljudsko izročilo, pri izobraženih slojih pa branje različnih knjig, med katerimi je bila najvplivnejša potopisna literatura.⁶ Jude so v 19. stoletju, ko se oblikuje sodobni antisemitizem, v negativni luči prikazovali tudi prispevki v slovenskem časopisju. Članki se nanašajo bodisi na poročanja iz tujih časopisnih virov ali na prikaz

⁵ Janez Vajkard Valvasor: Slava vojvodine Kranjske, XI. knjiga. Ljubljana 1977, str. 272. Tudi ljubljanske Jude naj bi bili obsojali, da so zastrupljali vodnjake. V valu okrepljenega protijudovskega razpoloženja proti koncu 15. stoletja so se te obtožbe pojavljale tudi na rovaš Judov po mnogih štajerskih in koroških mestih. Tudi v Mariboru, kjer je bila v srednjem veku ena najmočnejših in najvplivnejših judovskih skupnosti na zdajšnjem slovenskem ozemlju. Versko, duhovno in kulturno središče mariborske srednjeveške judovske skupnosti je bila sinagoga v današnji Židovski ulici. Omenja se leta 1429, a je po mnenju strokovnjakov mnogo starejša in je najvažnejši ostanek srednjeveške judovske dediščine na Slovenskem. Nekaj časa je bila celo sedež vrhovnega rabinata za Štajersko, Koroško in Kranjsko. Maribor bi tako lahko uvrstili na prvo mesto v zgodovini slovenskega judovstva.

⁶ Zmago Šmitek: Poti do obzorja. Ljubljana 1988, str. 391. Vse do 19. stoletja in še kasneje so bili stereotipi povezani z rasnim poreklom, s psihološkimi, kulturnimi in z družbenimi značilnostmi. Slovenski izobraženci, ki so se šolali na Dunaju, so šele tam prišli v bolj ali manj neposreden stik z Judi. Zanimiv prikaz takšnih srečanj in vtisov najdemo tudi v znanstvenih, literarnih spisih ali v spominih. »Slovenci imamo malo prilike seznaniti se z Židi ...dobili smo šele na Dunaju dokaj prilike upoznati oni zanimivi narod. V živahni gneči prestolnice cesarske so nam vzbudili pozornost ljudje katere smo do tja kvečjemu iz knjig poznali. Čudno so bili opravljeni« (prim. Josip Apih: Židovstvo. V: Letopis Matice slovenske za leto 1886, Ljubljana 1886, str. 17.) Judje so bili označeni kot »mednarodni narod, vsem zoprni, vse sovražec, a skoraj bi rekel vsem potreben kakor voda in zrak« (Josip Apih, ibid.)

domačih dogodkov. Judje so pogosto prikazani tudi kot krivci za zločine na Slovenskem.⁷

V pisani množici prispevkov, člankov ali razprav pa v slovenskem tisku s konca 19. stoletja zasledimo tudi pozitiven odnos do Judov oziroma sploh njihovo koristnost za naše gospodarstvo, saj slovenski trgovci, obrtniki niso sloveli kot dobri, spretni, iznajdljivi pri svojem poslovanju.⁸ Ob že povedanem se zastavlja vprašanje realnosti lastnih zgodovinskih izkušenj, ki naj bi jih bili imeli Slovenci ob oblikovanju stereotipov, ali pa je šlo predvsem za prevzemanje stereotipov od drugod. Iz povezav z realnostjo se pokaže, da so stereotipne predstave običajno bolj tipične za tiste, ki jih ustvarjajo, kot za tiste, na katere se nanašajo.⁹

Slovenske okvire antisemitizma moramo gledati znotraj širšega evropskega protijudovstva v 19. stoletju. Že sredi 19. stoletja je Ernest Renan skupaj z Nemcem Christinom Lassenom prvi v Evropi populariziral rasistični koncept »semita« nasproti indoevropskemu »arijcu«, ki ga je uvrstil na vrh lestvice človeške civilizacije. Renan pravi, da semitom manjka ustvarjalnosti in smisel za disciplino, da nimajo mitologije, epov, znanosti, filozofije, romana, upodablajoče umetnosti, skratka, da so semiti inferiorna kombinacija človeške narave. Medtem ko je srednjeveški antisemitizem Judom puščal izhod, če so se pokristjanili, jim rasni antisemitizem tega ne dovoljuje več. Jud ostane Jud, tudi če sprejme krščanstvo. In če se je krščanski antisemitizem obračal proti Judom predvsem zaradi vere,

⁷ Marko Štepec: Nekateri opisi človeške stranpoti na prelomu 19. v 20. stoletje. V: Katja Vodopivec s sodelavci: Postava in hudodelstvo, Ljubljana 1990, str. 36. Avtor ugotavlja, da sta vodilna časopisa tistega časa (Slovenec, Slovenski narod), ki sta bila idejnopolitično povsem nasprotna, »enotna v svojem protižidovstvu«. Po takratnem pisanju časnikov je bil Jud tudi neposredno obdolžen zločina, kajti samo po sebi je umevno, da samo oni ritualno ubijajo krščanske otroke. Srednjeveške legende so torej še živele na slovenskih tleh. Prispevki v tisku pa so imeli poleg prikaza zlasti negativne podobe in pogubnosti Juda za deželo tudi svarilen in poučen namen. Svarilo in poduk se nanašata na opozorilo pred tujim, nepoznanim, ki ne prihaja iz krščanske vere. Ugotovitve so grajene na podedovanih zgodovinskih obzrcih in na tradiciji.

⁸ Mihaela Hudelja: Zakaj se Judje niso ustalili v slovenskem prostoru. Stereotipi o Judih na Slovenskem in Ahasver. V: Časopis za kritiko znanosti (ČKZ), XXIV (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 52. Avtorica navaja primer časopisnega poročanja, »da imajo Judje tudi svoje dobre strani – znajo kupčevati. Delajo tako, da se jim denar obrača, za dobre obresti pa se denar pri Judu veliko lažje dobi kot pri kristjanu. Zato pa je tudi marsikdo že vzkliknil: Bog daj en par Judov v Ljubljano, da bo tudi revež kak denar na posodo dobil.«

⁹ Ibidem, str. 52. Avtorica pripominja, da je s stališča etnoloških raziskav judovstvo v širšem in ožjem pomenu v glavnem še nepreučeno. Predvsem ustno izročilo bi osvetlilo vlogo, pomen, okoliščine, v katerih se pojavljata Jud ali judovstvo nasploh.

obsoja sekularni antisemitizem Jude kot etnično skupino in raso.¹⁰ Nastanek novih nacionalnih držav v Evropi (Italija, Nemčija) ter prizadevanja za dejansko emancipacijo Judov (tudi v habsburški monarhiji) rodijo prvine modernega antisemitizma 19. stoletja. Ker so zaradi svojega kapitala in obvladovanja denarnih poslov ponekod edino Judje lahko sledili hitremu industrijskemu razvoju, so kmalu postali nosilci gospodarskega in družbenega razvoja. Postali so močna konkurenca. Poleg gospodarske judovske konkurence je bila bistvenega pomena pri razvoju modernega antisemitizma 19. stoletja emancipacija, ki je omogočila močan prodor Judov v krščanske družbe in povečala grožnjo judovske konkurence. Zato je emancipacijskim zakonom sledil agresiven val antisemitizma, ki se je začel v Nemčiji v 70-ih letih 19. stoletja in se nato hitro razširil v sosednjo Avstrijo, Madžarsko, Francijo in Rusijo, pa tudi k nam na Slovensko.¹¹ Nemški novinar Wilhelm Marr, ki je prvi uporabil termin antisemitizem, da bi opisal nekonfesionalno sovraštvo do Judov, ki ga je sam zagovarjal in oznanjal s svojimi somišljeniki, ni nasprotoval Judom zaradi verskih, temveč iz socialnih, ekonomskih, političnih in »rasnih« razlogov. Družba 19. stoletja je namreč vsaj formalno opustila predsodke, temelječe na veri, zato so Judje sedaj postali moteči kot vsiljen družbeni razred, ki s svojo prisotnostjo onesnažuje domači narod. S tem stereotipom so hoteli nasprotniki enakopravnosti Judov ponovno vzpostaviti družbene meje, ki so veljale v predemancipacijskem času, in izničiti dosežke

¹⁰ Barbara Stanič: Antisemitizem kot model zatiranja. V: Časopis za kritiko znanosti (ČKZ), XXIII (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 35. Pod tem vplivom ločitve na arijce in semite je blankizem arijcem pripisoval ljubezen do narave, spoštovanje družine, čaščenje idealov lepote, harmonije, svobode in bratstva, česar semiti seveda nimajo. Judov pa niso povsod že na začetku zavračali – lep in precej osamljen primer je Madžarska, kjer je liberalna politika na prelomu 20. stoletja vključevala Jude predvsem v gospodarsko življenje. To se je dogajalo še toliko bolj po letu 1919, ko je trianonska pogodba Madžarsko občutno zmanjšala. Prelom 20. stoletja je bil pomemben tudi za krepitev vloge in položaja prekmurskih Judov, še zlasti v Murski Soboti in Lendavi. Viden je bil njihov prispevek na gospodarskem področju.

¹¹ Ibidem. Pojem antisemitizem je prišel v splošno rabo v 80-ih letih 19. stoletja, kot del politično motivirane kampanje. V poznem 19. stoletju se je na splošno uveljavilo enačenje semitov izključno z Judi celo med intelektualno elito. Začeli so ločiti arijce in semite, ločitev pa je temeljila na mnogo starejši delitvi na kristjane in pripadnike judovske vere. V zadnjih sto letih tako izraz antisemitizem ne pomeni sovraštva do »semitov« (torej tudi Arabcev), pač pa izključno do Judov. Antisemitizem je sinonim za netoleranco, ki je bila stoletja vsebina zlih idej in dejanj ljudi, ki so se imeli za dobre kristjane. Antisemitizma niso izumili nacisti, so pa hoteli judovsko vprašanje s holokavstom dokončno rešiti (prim. Iztok Simoniti: Vera in razum in vera v razumu. V: Sodobnost, št. 10, Ljubljana 2005.)

emancipacije.¹² Za oblikovanje družbene zgodovine Judov v evropski družbi 19. stoletja je bilo odločilno, da se je vsak Jud v vsaki generaciji moral nekako odločiti, ali bo ostal izobčenec in s tem popolnoma zunaj družbe ali pa bo postal povzpetnik in se prilagodil družbi ob ponižujočih pogojih, ne toliko, da bi prikril svoj rod, temveč »da bi z razkritjem skrivnosti svojega rodu razkril tudi skrivnosti svojega naroda«.¹³ Družbeno usodo povprečnih Judov je določala njihova večna neodločnost. Družba jih prav gotovo ni silila k odločnosti, saj je natanko ta nejasnost položaja in značaja odnose z Judi naredila tako privlačne. Večina asimiliranih Judov je tako živela v menjavah srečne in nesrečne usode in zagotovo vedela le to, da sta uspeh in propad tesno povezana s tem, da so Judje. Za njih je judovsko vprašanje enkrat za vselej izgubilo ves politični pomen; preganjalo pa je njihovo zasebno življenje in zmeraj bolj trinoško vplivalo na njihove osebne odločitve. Izrek »ljudje na cesti in Judje doma« se je uresničil v vsej svoji trpkosti: politični problemi so bili popačeni do popolne sprevrženosti, ko so jih Judje poskušali rešiti z notranjo izkušnjo in zasebnimi čustvi; zasebno življenje je bilo zastrupljeno do nečlovečnosti - denimo vprašanje mešanih zakonov – ko se je težko breme nerešenih problemov splošnega pomena prevalilo v zasebno življenje, ki ga veliko bolj obvladujejo nepredvidljivi zakoni strasti kakor premišljena politika.¹⁴ Za posameznika nikakor ni bilo lahko, da ni spominjal na »Juda na splošno«, a je hkrati ostal Jud; da je hlinil, da ni Jud, a vendar dovolj jasno pokazal, da je Jud. Povprečen Jud, ne povzpetnik, ne »zavestni izobčenec«, je lahko poudarjal le prazen občutek razlike, ki jo je bilo mogoče interpretirati v vseh njenih možnih psiholoških vidikih in različicah, od vrojene tujosti do družbene odtujitve. Dokler je v svetu vladal mir, je delovala tudi ta drža in je za številne generacije postala celo »modus vivendi«. Ko so se Judje osredotočili na zapleteno notranje življenje, ki je bilo umetno povzročeno, jim je to pomagalo odgovoriti na nerazumne zahteve družbe, da morajo biti nenavadni in vznemirljivi, a tudi neposredni pri samoizražanju in predstavljanju,

¹² Dejansko so Judje v veliki večini srednje in vzhodne Evrope igrali vlogo modernizatorjev, ker preprosto drugega družbenega elementa, ki bi imel zadosti kapitala, znanja in prilagodljivosti, ni bilo. Ta ocena skoraj do potankosti velja tudi za prekmurske (in ostale) Jude na Slovenskem in njihovo vlogo ob koncu 19. ter v začetku 20. stoletja zlasti na gospodarskem in tudi družbeno-kulturnem področju.

¹³ Formulacija Karla Krausa okoli leta 1912. Cf. *Untergang der Welt durch schwarze Magie*, Wien, **Leipzig** 1925.

¹⁴ Hannah Arendt: *Izvori totalitarizma*. Ljubljana 2003, str. 118.

kar so bile sicer odlike igralcev in pevcev, ljudi, ki jih je družba zmeraj napol zavračala in napol občudovala. Asimilirani Judje, ki so bili na eni strani ponosni na svoje ljudstvo, na drugi pa so se ga sramovali, so očitno sodili v to kategorijo. Proces, s katerim se je buržoazna družba razvila iz razvalin svojih revolucionarnih tradicij in spominov, je ekonomski zasičenosti in splošni brezbriznosti do političnih vprašanj dodal še zlega duha dolgočasja. Judje so postali ljudje, s katerimi je mogoče prijetno preživeti čas. Manj so jih imeli za enake, bolj mikavni in zabavni so bili. Buržoazna družba je v iskanju zabave in strastnem zanimanju za osebnost, kolikor se je ta razlikovala od norme, odkrila mikavnost vsega, kar bi moglo biti skrivnostno zlo in skrivno pogrešano. In natanko ta vroči naklonjenost je Judom odprla vrata v družbo; v tej družbi namreč se je judovstvo, potem ko je bilo popačeno v psihološko lastnost, zlahka spreverglo v pregreho. Iskreno toleranco razsvetljenstva in njegovo zanimanje za vsakega človeka je zamenjala bolestna sla po eksistenčnem, nenormalnem, drugačnem. V družbi so različni tipi drug za drugim predstavljali eksotično, nenormalno in drugačno, a nobeden ni bil vsaj malo povezan s političnimi vprašanji. Zatorej je le vloga Judov v družbi, ki propada, lahko privzela veličino, ki presega ozke meje družbenega.¹⁵ Najusodnejši element v judovski sekularizaciji je bila ločitev koncepcije o izbranosti od mesijanskega upanja, medtem ko sta v judovski religiji ta elementa vidika božjega načrta o odrešitvi človeštva. Iz mesijanskega upanja je zraslo nagnjenje h končnim rešitvam političnih problemov, ki ni hotelo nič manj kakor vzpostaviti raj na zemlji. Iz vere v izbranost pa je rasla fantastična iluzija, skupna nevernim Judom in Nejudom, da so Judje po naravi pametnejši, boljši, bolj zdravi, bolj zmožni preživeti, da so gonilo zgodovine in sol zemlje. Zanesenjaški judovski intelektualec, ki je sanjaril o rajju na zemlji, v katerem ne bi bilo nobenih nacionalnih vezi in predsodkov, je bil še dlje od politične realnosti kakor njegovi predniki, ki so molili za Mesijev prihod in za vrnitev palestinskega ljudstva. Na drugi strani pa je privržence asimilacije, ki niso imeli nobenega zanosnega upanja, a so prepričevali sami sebe, da so sol zemlje, ta brezbožna koncepcija učinkoviteje ločevala od drugih narodov, kakor je njihove prednike to, da so branili Postavo, kar je, po splošnem prepričanju, ločevalo Izrael od poganov, a naj bi se z Mesijevim prihodom končalo. Prav ta koncepcija o »izjemnih

¹⁵ Ibidem, str. 118.

Judih«, ki so bili preveč »razsvetljeni«, da bi verjeli v Boga, zaradi svojega izjemnega položaja pa dovolj praznovorni, da so verjeli vase, je uničila močne vezi pobožnega upanja, ki je Izrael povezovalo s preostalim človeštvom. Tako je naposled sekularizacija ustvarila tisti paradoks, tako odločilen za psihologijo modernih Judov, s katerim je judovska asimilacija, ko je uničila nacionalno zavest, preobrazila nacionalno religijo v konfesionalno veroizpoved, neodločne in nejasne zahteve države in družbe pa soočila s prav tako nejasnimi zvijačami in s psihološkimi triki, spodbudila pravi judovski šovinizem, če s šovinizmom razumemo sprevrženi nacionalizem, v katerem je »posameznik sam nekaj, kar je treba častiti; posameznik je svoj lastni ideal in celo svoj lastni idol«. Poslej stara religiozna koncepcija o izbranosti ni bila več bistvo judaizma; namesto tega je postala bistvo judovstva.¹⁶

Zgodovinske korenine zavračanja Judov torej temeljijo na veri, na postopnem prevodu verskih tujcev v rasne tujce, na razumevanju Judov kot kapitalistov, na zavračanju judovske konkurence v profesijah, ideološkem antimodernizmu in na protiliberalističnem gibanju. Nove ideologije, ki so nastale v času sekularizacije, modernizacije in hitrih družbenih sprememb, so posvojile antisemitizem: liberalci in svobodomiselniki so napadali Jude zaradi netolerance in togosti in zaradi njihovega izoliranega partikularizma, socialisti so jih obsodili kot posebljenje kapitalističnega duha, nacionalisti in rasisti kot tujce s tujim izvorom in semitskim karakterjem, konservativci pa so zamerili Judom, češ da so stalen vir nemirov in revolucionarnih prevratov v družbi.¹⁷ Pri razvoju sovražne ideologije do Judov so sodelovale tudi slovenske dežele, a bolj od daleč in niso aktivno posegale v njeno oblikovanje.¹⁸ Prevzeli pa smo nekaj splošnih modelov, posrkali nekaj vplivov, še najbolj pa se je tudi slovenskega prostora prijel strah, ki je imel korenine v družbenih spremembah 19. stoletja, ko so se pojavljale številne novosti,

¹⁶ Ibidem, str. 126.

¹⁷ Barbara Stanič: Antisemitizem kot model zatiranja. V: Časopis za kritiko znanosti (ČKZ), XXIII (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 36. Zgodovinski pregled je povzet tudi po Encyclopaedia Judaica, Jeruzalem 1971, geslo: antisemitizem.

¹⁸ Judje so bili iz štajerskih in koroških mest izgnani že leta 1496. Kot zadnji rok, do katerega so morali zapustiti Maribor, v katerem je živel močna in vplivna judovska skupnost, je bil določen 6. januar 1497. Po srednjeveških izgonih Judov s Štajerske, Koroške in Kranjske med leti 1496–1515 so se Judje v večjem številu na današnjem slovenskem ozemlju začeli naseljevati znova šele v 18. stoletju in to na območju Prekmurja. Tam je njihova številčnost dosegla vrh proti koncu 19. stoletja.

tehnične in politične, ki so grozile spremeniti dolgo časa ustaljeni tradicionalni način življenja in porušiti ustaljena družbena razmerja. Slovenske dežele so se procesom antisemitizma aktivno priključile v 19. stoletju in zanje v tistem času velja izrek Wolfganga Benza »Ignorance is a mother of prejudice«. ¹⁹ Antisemitizem na Slovenskem ni nikoli prešel v nasilno fazo obračunavanja z judovskim prebivalstvom ali celo v ubijalsko nasilje. V 19. stoletju je antisemitizem na Slovenskem dobil tudi nekaj domačih korenin: protijudovsko razpoloženje trgovcev in z njimi povezanih meščanskih krogov, ki so nasprotovali Judom kot tekmečem na gospodarskem področju in so svoje antisemitske napade okrepili ob vsakem napadu judovske konkurence. Za slovenski antisemitizem tega časa je značilno tudi, da je ostal omejen na mestna okolja in na deželo ni prodrl. Tudi v Prekmurju, kjer je veliko Judov živelo na podeželju (bili so krčmarji, mesarji, trgovci in lastniki manjših obrti), se antisemitizem ni razvil. ²⁰ Kljub vsemu pa se mnenje, da Slovenci ne poznajo antisemitizma oz. da niso bili antisemiti, spreminja šele v zadnjih letih. To se pogosto utemeljuje z že omenjeno domnevo, da Slovenci niso imeli pretirano veliko stikov z Judi, če pa se priznava obstoj antisemitske tradicije, se navaja dejstvo, da je bilo število Judov zelo majhno, kot dokaz za »nevarnost«, prazno verbalnost in s tem tudi nepotrebnost analize obstoječih protijudovskih izjav in predsodkov. Pri tem se zamolči dejstvo, da je pičlo število Judov v 19. stoletju in pozneje tudi posledica represivne zakonodaje. ²¹ Judje so predstavljali močno skupino prebivalcev Avstro–Ogrske. Izobraženi Slovenci Jude srečujejo ali v času študija na Dunaju ali na svojih daljših in krajših potovanjih po Avstro–Ogrski in drugje. V

¹⁹ Barbara Stanič: Antisemitizem kot model zatiranja. V: Časopis za kritiko znanosti (ČKZ), XXIII (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 37 in Wolfgang Benz, 1993, str. 9. Judov je bilo pri nas v tem času z izjemo Prekmurja malo. Temu primeren je bil tudi njihov vpliv, ki je bil v gospodarskem pogledu močan prav v Prekmurju, kamor so se širile mnoge napredne ideje, ki so jih prinašali Judje z Madžarske. Večinsko domače prebivalstvo je Jude bolj slabo poznalo. Kljub temu je bil antisemitizem živ, vendar pa precej bolj kot agresivna, potencialno nasilna ideologija kot model, vzor oz. metafora in priročen pripomoček za zmerjanje trenutnih političnih in ideoloških nasprotnikov. Glede delovanja antisemitizma v praksi bi tako za slovenske dežele lahko rekli, da so ostale nekje med verbalno-simboličnim in institucionalnodiskriminacijskim izrazom antisemitizma (izključevanje Judov iz šol, bojkot njihovega blaga), kjer že mora sodelovati tudi država.

²⁰ Nekatere pogoste ocene takratnega časa v Prekmurju so bile, da je Jud trgovec, ki se obrača po vetru in se prilagaja trenutnim gospodarskim in političnim razmeram. Lik judovskih trgovcev je pogost tudi v literarnih delih prekmurskega pisatelja Miška Kranjca.

²¹ Marko Štepec: Srečanja z Judi. V: Borec 1995, št. 542–543, Ljubljana 1995, str. 811.

spominski literaturi in nekaterih drugih zapisih iz druge polovice 19. stoletja naletimo na velik interes za spoznavanje Judov, njihovega načina življenja in predvsem na kopico negativnih stališč. Tako pri Franju Šukljetu, Josipu Apihu in Josipu Vošnjaku kot pri Janezu Trdini, Henriku Tumi in drugih znanih Slovincih. Zanimanje za Jude je razumljivo pri Trdini glede na njegovo nagnjenost do spoznavanja različnih kultur in naklonjenost do etnografskega »ljudskega blaga«, in na drugi strani pri Tumi, ki ga privlači spoznavanje tujine in podobno. Pri obeh je odnos do Judov nekako distanciran, zanima in privlači ju predvsem neke vrste drugačnost, tujost. Tudi ne zaupata povsem uveljavljenim predsodkom, kar še posebno velja za Trdino. Vsekakor jima kljub nekaterim pogledom zelo težko očitamo domišljen antisemitizem. Na splošno pa lahko govorimo, da pri srečanjih z Judi prevladuje odklonilen, negativen odnos, tako pri deklariranem antisemitu Josipu Vošnjaku pa Josipu Apihu, Janezu Evangelistu Kreku in v manjši meri tudi pri Ivanu Hribarju ali Franu Šukljetu in tako vse do Josipa Stritarja in Josipa Jurčiča, če omenimo le nekatera znana imena 19. stoletja.²² Sovraštvo do Judov je bilo domače tudi zaradi narodnostnega boja. Po prvi svetovni vojni so se v novi Državi SHS, kasnejši Kraljevini SHS in Jugoslaviji, pojavljale težave pri oskrbi z živili. Za te probleme so bili na veliko krivi prav Judje in njihov monopol nad živilsko trgovino. Ko je veliko pomanjkanje popustilo, se je umiril tudi tovrstni antisemitizem.

Pri oblikovanju slovenskega antisemitizma so bili poglavitni ravno ekonomski razlogi. To velja še zlasti za Štajersko kot tudi za Prekmurje, ki je bilo po prvi svetovni vojni priključeno k matični domovini. V Prekmurju so domačini Judom poleg tega, da so jih imeli za nosilce madžarskega potujčevanja, najbolj zamerili prav gospodarski monopol.²³ V Lendavi na primer je bilo gospodarsko življenje v marsičem odvisno od manjšega števila tamkajšnjih Judov, ki so s svojo podjetnostjo in z dobrimi zvezami močno razširili

²² Ibidem, str. 811. Janez Evangelist Krek je v svojih spisih, pismih in leposlovju Judom in judovstvu namenil marsikateri zapis, ki ga je obarval skladno s svojo protijudovsko usmerjenostjo. Boj proti judovstvu je pomembna motivacija vsega njegovega delovanja. Mnogo več kot o svojih konkretnih izkušnjah s posameznimi Judi piše o judovskem liberalizmu, »krivonosnem kapitalizmu«, judovskem časnkarstvu, oderuštvu, judovskem denarju in o judovskih voditeljih socialne demokracije.

²³ Gospodarska vloga in pomen prekmurskih Judov sta bila tudi po prvi svetovni vojni občutna. Hkrati pa se je iz nekaterih krajev, kot so na primer Beltinci, večina Judov zaradi revolucionarnega vrenja in nasilja v letih 1918/1919 izselila (Madžarska, Medžimurje).

poslovanje. V njihovih podjetjih so dobili ljudje delo in zaslužek, kar je bilo za takratne gospodarske in zlasti socialne razmere v Prekmurju zelo pomembno. V njihovih rokah so bili tudi finančni oz. denarni zavodi, tako da so kapital plemenitili in z njim vlagali v nove naložbe. Mnogi so jim očitali, da služijo z oderuškimi obrestmi in da izkoriščajo svoj privilegirani položaj. Ti očitki so bili hudi zlasti v času velike gospodarske krize po letu 1929. Ekonomsko močni in vplivni so bili tudi nekateri Judje v Murski Soboti, ki so prav tako pospeševali gospodarski razvoj in prispevali k večji blaginji socialno precej obubožanega prebivalstva v pokrajini ob Muri.²⁴ Ekonomska prevlada je bila eden od poglobitnih očitkov Judom še pred drugo svetovno vojno. O tem je pisalo tudi takratno časopisje in kritiziralo prevladujoči vpliv Judov v svetovnem gospodarstvu in s tem tudi v politiki. Tovrstno poročanje moramo obravnavati v kontekstu ofenzivnega nemškega antisemitizma, ki so ga načrtno dograjevali in širili nacisti po prihodu Hitlerja na oblast v Nemčiji leta 1933. Poleg tega ne smemo prezreti, da so zelo pogosto za zmerjanje svojih političnih nasprotnikov in tudi sicer uporabljali antisemitske izjave klerikalni voditelji. Do Judov so bili sicer neprijazni tudi liberalni veljaki (na primer Ivan Hribar).²⁵ Pod vplivom dunajskega krščanskega socializma je bil odločen antisemit že omenjeni Janez Evangelist Krek. Po njegovem so imeli Judje vodstvo tudi v umetnosti, časnikarstvu in v politiki. Revolucija 1848 je bila delo Judov, njihov plod je surovo liberalstvo, gmotni, nravni in politični razpad države. Podobno kot Krek je tudi škof Anton Mahnič opozarjal, da so Judje krivi za razpad tradicionalnega načina življenja krščanske družbe. Še pred krščanskimi socialisti je opozarjal na vpliv judovstva v političnem, gospodarskem in kulturnem življenju evropskih držav. Strinjamo pa se lahko z oceno, da je bilo vse to sledenje tokovom iz neposredne bližine in širšega prostora in da tudi v tedanjem času ne gre iskati geneze antisemitizma v Sloveniji oz. v

²⁴ Posebnost priseljevanja Judov v Prekmurje je v tem, da so prav oni začeli prvi razvijati trgovino in gostinstvo v tej zaostali slovenski pokrajini, prav tako tiskarstvo v Murski Soboti in nadvse živahno gospodarsko dejavnost v Lendavi. Z razvojem gospodarstva so pospešili socialno in družbeno preobrazbo. Meščanstva v 19. stoletju v Prekmurju ni bilo, njegov nastanek in oblikovanje so pravzaprav med drugim zasnovali Judje, največ v Lendavi in potem v Murski Soboti (prim. Judje v Prekmurju, katalog dokumentarne razstave v Sinagogi. Maribor 27. 1. – 15. 3. 2009. Avtor razstave je bil mag. Franc Kuzmič.)

²⁵ Barbara Stanič: Antisemitizem kot model zatiranja. V: Časopis za kritiko znanosti (ČKZ), XXIII (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 41.

slovenskem prostoru. Še bolj zanimivo pa je, kako se je prihajajoči antisemitizem prilagodil slovenskim razmeram in postal tako imenovani antisemitizem brez Judov, kakor ga imenuje Janez Peršič.²⁶ Kot smo že poudarili, se je antisemitizem skozi različna obdobja tudi na Slovenskem spreminjal in dobival različne poudarke, a nikoli ni postal radikalen.²⁷ Antisemitizem je zagotovo tudi izjemno pripravno ideološko orožje v vseh tistih družbenih situacijah, ko je treba razredno razliko praktično ideološko zabrisati v imenu »organske enotnosti« družbe: imanentno družbeno protislovje (razredna razlika) se projicira v zunanji moteči »neorganski« element, v Juda.²⁸ Novo funkcijo je dobil antisemitizem z razvojem kapitalizma, ki je prinesel relativno osamosvojitve civilne družbe, glede na državo. Termin civilna družba²⁹ je treba tu dojeti v temeljnem pomenu, ki sega od gospodarske »svobode«, individualistične konkurence, »boja vseh proti vsem«, do politično-ideološke svobode, tako imenovanih državljanskih svoboščin, izoblikovanja političnih strank, legalizacije javnega mnenja kot neodvisnega od državnega aparata itd. Posebej je treba poudariti, da drugega momenta – politično ideoloških svoboščin – nikakor ne smemo dojeti zgolj v njegovi meščanski omejenosti; njegovo pozitivno vsebino, ki presega meščanske okvire, je v marksizmu prvi uveljavil Antonio Gramsci, ki je pokazal, kako komunistom ne sme iti zgolj za prevzem državne oblasti, saj sta narava in sam uspeh

²⁶ Janez Peršič: Problem Cankarjevega antisemitizma. V: Problemi 1/1985, Ljubljana 1985, str. 22. Na Slovenskem v Cankarjevem času ni bilo Judov, da bi se nad njimi izživil dejavni antisemitizem. Med Slovenci v Cankarjevem času je beseda Jud (in ne samo Judež, kar bi bilo razumljivo) pomenila vsakodnevno psovko za lakomnika, zahrbtnega ali brezobzirneža v denarnih zadevah. Ker Judov ni oz. jih je zelo malo, antisemitizem pa se kljub temu pojavlja, pomeni, da deluje logika antisemitizma, ki je pravzaprav tisto, kar je nevarno in zaradi česar nam antisemitizem kot ena najbolj raziskanih in bogato dokumentiranih zgodb lahko služi za učni model in pripomoček v razpoznavanju zatiranja določenih družbenih skupin, rasizma, ksenofobije.

²⁷ Če seveda odmislimo množične deportacije prekmurskih Judov leta 1944 in njihovo uničenje v koncentracijskih taboriščih, kar pa je treba obravnavati v kontekstu širših vojnih dogodkov 1941–1945 in globalno zasnovanega nacističnega holokavsta.

²⁸ Slavoj Žižek: Jezik, ideologija, Slovenci. Ljubljana 1987, str. 46. Gre za marksistično analizo in pogled uglednega slovenskega filozofa, ki je problematiko antisemitizma obravnaval v kontekstu raziskovalne naloge Vloga nezavednih fantazem v procesih oblikovanja identitete Slovencev, ki je v letih 1981 do 1985 potekala na Inštitutu za sociologijo pri Univerzi v Ljubljani, financirala pa jo je takratna Raziskovalna skupnost Slovenije. Večji del teksta je uporabljen tudi za predavanja, ki jih je imel avtor na šoli Sigmunda Freuda, delujoči v okviru Društva za teoretsko psihoanalizo.

²⁹ Societe civile.

prevzema oblasti v zadnji instanci odvisna od tega, koliko se bo komunistom na ravni civilne družbe posrečilo realizirati svojo hegemonijo, svojo idejno prevlado. Judje so se tu - glede na svojo zgodovinsko konotacijo – glede na pomen, ki jim ga pripisuje zahodna zgodovinska tradicija – kar sami od sebe ponujali za »žrtvenega kozla« tiste vrste antikapitalizma, ki se upira kapitalizmu v imenu starih, pristnih vrednot »dela, družine, domovine«, v imenu družbe kot patriarhalne organske celote stanov, »udov«. Nosilci takšnega antikapitalizma niso le malomeščanski sloji, ki propadajo z razvojem kapitalizma (mali obrtniki, podjetniki), marveč tudi sam velekapital in njegova tehnobirokracija, ki sta zainteresirana za gladko funkcioniranje proizvodnega aparata. Judje so primerni za to vlogo sovražnika, ker že v tradicionalni ideološki fantazmatiki utelešajo oba momenta civilne družbe – na eni strani so Judje zastopniki finančnega in trgovskega kapitala ter individualistične konkurence – če naredimo iz njih sovražnika, nas v tem podpre spontani ideološki videz, da je vir izkoriščanja in dobička iskati v menjavi, trgovini, obrestih, ne pa že v temeljni anatomiji samega produkcijskega procesa; tako lahko z vso silo nastopamo proti »ekscesom« kapitalizma, proti plutokraciji, dobičkarstvu..., hkrati pa lahko to počenjamo v imenu skladnega sodelovanja med »produktivnimi« kapitalisti in delavci, se pravi, hkrati lahko puščamo nedotaknjen osnovni ustroj kapitalizma. Na drugi strani so Judje s samo svojo vero, ki deluje v krščanskih deželah kot tujek, zastopniki intelektualne neodvisnosti od obstoječe državne oblasti in so zato praviloma nastopali kot nosilci znanstvenih, religioznih, političnih in drugih svoboščin.³⁰ Antisemitizem že od vsega začetka ni bil tuj socializmu – tistemu, ki ga je Karl Marx v Komunističnem manifestu³¹ poimenoval »fevdalni socializem« in ki se je realiziral v različnih oblikah, od krščanskega do nacionalnega socializma. Povedano drugače, antisemitizem ni tuj vsem tistim socializmom, ki so se upirali kapitalizmu v imenu vrnitve k organski enotnosti

³⁰ Ibidem, str. 47. Avtor izrazito marksističnoteoretsko naččenja zanimive dileme, ki pa na Slovenskem v času socialističnega planskega gospodarstva in zlasti samoupravljanja niso bile praktično aktualne. Navsezadnje je bil to čas, ko so bili redki slovenski Judje precej neorganizirani in potisnjeni na sam rob dogajanja in javnega ter socialnega spomina. Mnogi, zlasti mlajši, so judovstvo ohranili le še kot spomin na tradicijo svojih prednikov (v religioznem in kulturnem pogledu).

³¹ Karl Marx (1818–1883), teoretik in začetnik komunizma, nemški filozof in sociolog, ekonomist in politik judovskega rodu. Komunizem je razumel kot cilj in proces ter dovršitev zgodovine.

družbe, kjer naj ima vsak sloj svojo »naravno funkcijo«. Nekoliko bolj pretanjene oz. posredovane so zadeve v realnem socializmu, kjer prav tako občasno izbruhne antisemitizem; »zdravniška afera« v Sovjetski zvezi v letih 1952 in 1953, Poljska, kjer ima antisemitizem še drugo dimenzijo. Civilna družba je podrejena državno-partijskemu aparatu, sleherni poskus ponovne osamosvojitve civilne družbe deluje kot nevarnost kontrarevolucije. Realni socializem je torej znal izkoristiti tudi sicer precej dolgo antisemitsko tradicijo vzhodne Evrope (na primer Poljske) in ponujal Juda kot nasprotnika, s katerim se lahko zamaskira nasprotje med delovnimi množicami in vladajočo birokracijo.³² Ker v Sloveniji razen za krajše povojno obdobje nismo razvili sovjetskega oz. vzhodnoevropskega modela socializma, je tovrstni antisemitizem redek ali ga sploh ni. Pač pa se lahko strinjamo z ocenami, da lahko tudi samoupravna družba, kakršna je bila v Sloveniji do leta 1990 oz. 1991,³³ producira »nasprotnike v skladu z logiko antisemitizma«. Pri tem pa je treba ubrati isto pot kot pri antisemitizmu: analizirati ključno imanentno notranje protislovje, ki se v interesu odtujenih vladajočih sil izraža v obliki zunanjega, izkoreninjenega nasprotnika.³⁴ Kljub temu v samoupravni družbi tudi zaradi zgodovinskih okoliščin antisemitizem v Sloveniji ni izbruhnil. Vendar pa se je uveljavilo mnenje, da se na neki natanko določeni točki odpira polje za njegove svojevrsne ekvivalente, za uveljavitev osnovne logike antisemitizma »z drugimi sredstvi«: tam, kjer samoupravljanje v praksi dejansko ne preseže meščanske omejenosti civilne družbe, marveč civilno družbo odpravi v smeri vrnitve k svojevrstnemu korporativizmu: k viziji družbe kot organske celote,

³² Obširno knjigo o rusko–judovskih odnosih je napisal Aleksander Solženicin in v njej poskušal nepristransko in objektivno prikazati vso kompleksnost rusko–judovskih odnosov (prim. Aleksander Solženicin: Dva veka zajedno, I. Judje in Rusi pred revolucijo. II. 1917–1972 Judje in Rusi v sovjetskem obdobju. Beograd 2003.) Zanimiva je njegova ocena o Judih, ki so sodelovali v boljševistični revoluciji in nato v organih nove sovjetske oblasti. Meni, da je bila udeležba Judov velika in da so vsi Judje, tudi tisti, ki niso sodelovali v revoluciji in kasnejših revolucionarnih ukrepih, soodgovorni za postopke svojih sonarodnjakov, ker se niso od njih ogradili. S tem nekako izraža mnenje o obstoju kolektivne krivde Judov v Rusiji. (Prim. Filip David: Svetovi v Haosu. Beograd 2004, str. 29.)

³³ Demokratične spremembe po zmagah Demosa na volitvah 1990 in slovenska osamosvojitve leta 1991.

³⁴ Slavoj Žižek vleče pri tem primerjavo s »krekovstvom« in ocenjuje, da to še vedno živi v tistem pojmovanju (in hkrati praksi) samoupravljanja, ki civilno družbo ukine tako, da – kot bi rekel Kreck – posameznik ni neposredno državljan, marveč je to le kot član posebnih stanov, korporacij, ali, kot bi rekli v sodobnem času – svojih samoupravnih interesov ne more uveljaviti neposredno, temveč le preko interesnih skupnosti.

kjer naj tako imenovane višje sfere ohranijo svojo zakoreninjenost v mistificirano pojmovni bazi, neposredni proizvodnji. Razkorak med normativno odločilno vlogo »neposrednih proizvajalcev« in dejansko prevladujočo vlogo tehnobirokratskega aparata, ki se lahko kaže tudi v obliki skrbi za interese samih neposrednih proizvajalcev, ta razkorak lahko dobi poteze razrednega nasprotja. Nadalje bi lahko antisemitska logika imela določeno vlogo v sekundarnem nasprotju med državno-partijsko birokracijo in tehnokracijo. Ker tehnokracija praviloma nastopa z ideološko legitimacijo liberalizma, svobodnih blagovno tržnih razmerij, bi lahko državna birokracija proti tehnokraciji z večjim ali manjšim uspehom stavila na dobro staro desno–populistično karto zaščite delavskega razreda pred tako imenovanim gnilim liberalizmom.³⁵ Tudi v času samoupravljanja je v teoretskih razmišljanjih za mnoge veljala ocena, ki pa ni dobila javnega predznaka, da je antisemitizem pač usodno vprašanje človeštva. Za Slovenijo bi namreč bila takšna javna opredelitev hudo sporna tudi zaradi tega, ker je bila praktično že takrat brez Judov in bi torej res govorili o »antisemitizmu brez Judov«, kar je še danes ena od značilnosti obravnavane tematike. Ne glede na različnost pogledov in na mnoge dileme, je v zadnjem desetletju pred slovensko osamosvojitvijo obveljalo stališče, da je v bistvu antisemitizem za mnoge enostavno gola pretveza. Antisemitizem kot ljudsko gibanje je bil vedno to, kar so njegovi pobudniki radi prenašali kot model za doseganje svojih ciljev in interesov. Za ljudstvo je antisemitizem razkošje.³⁶ Njegova smotnost za gospodarstvo je na dlani. Uporabljen je za odvrčanje pozornosti, kot poceni sredstvo korumpiranja, kot teroristični eksempl. Ugledni raketirji ga vzdržujejo, neugledni ga izvajajo. Vendar pa je oblika duha, družbenega in individualnega, ki se pojavlja v antisemitizmu, prazgodovinsko–zgodovinski preplet, iz katerega se nikakor ne more izviti, popolnoma v temi. Jedrnate racionalne, ekonomske in politične razlage in protiargumenti – naj bodo še tako pravilni – tega ne zmorejo, kajti z gospostvom povezana racionalnost je sama položena v temelj trpljenja. Kot slepo udrihajoči in slepo braneča se preganjalec in žrtev še pripadata istemu krogu zla. Antisemitsko

³⁵ Slavoj Žižek: O Slovencih in antisemitizmu. V: Problemi 4–5, Ljubljana 1983, str. 36. Avtor je pripravil tri predavanja na simpoziju ob ustanovitvi Društva za teoretsko psihoanalizo.

³⁶ Max Horkheimer in Theodor W. Adorno: Dialektika razsvetljenstva. Ljubljana 2002, str. 183.

obnašanje se sproži v situacijah, v katerih so zaslepljeni, subjektivnosti izropani ljudje spuščeni z verige kot subjekti. Kar počnejo, so za udeležence smrtonosne in hkrati nesmiselne reakcije, kot jih označujejo behavioristi, ne da bi jih razlagali. Antisemitizem je avtomatizirana shema, celo civilizacijski obred, in pogromi so pravi obredni umori.³⁷ Šele slepota in neintencionalnost antisemitizma potrjujeta, da je ventil, pokažeta njegovo mero resnice. Bes se razdivja na tistem, ki brez zaščite vzbuja pozornost. In kot so žrtve zamenljive med seboj, pač glede na konstelacijo: potepuhi, Judje, protestanti, katoliki, lahko vsaka od njih stopi na mesto morilca, v istem slepem veselju do ubijanja, brž ko začuti, da je pridobila moč norme. Pristnega antisemitizma ni in zagotovo ne rojenega antisemita. Odrasli, ki jim je klic po judovski krvi postal druga narava, vedo o tem, zakaj je tako, enako malo kot mladina, ki naj bi jo prelila. Visoki naročniki, ki to vedo, kajpak ne sovražijo Judov in ne ljubijo svojih privržencev. Ti pa, ki ne ekonomsko, ne seksualno ne pridejo na svoj račun, sovražijo brez konca; nočejo dopustiti popuščanja, ker ne poznajo izpolnitve. Organizirane roparske morilce tako dejansko oživlja neka vrsta dinamičnega idealizma. Odpravijo se plenit in zraven snujejo veličastno ideologijo, česnajo o rešitvi družine, očetnjave, človeštva. Ker pa postanejo opeharjeni, kar so skrivaj kajpak že slutili, naposled popolnoma odpade njihov klavrni nacionalni motiv, rop, ki naj bi mu služila racionalizacija, in ta proti svoji volji postane častna. Nejasni nagon, ki mu je bila že od začetka sorodnejša od razuma, se jih popolnoma polasti. Racionalni otok je poplavljen in obupanci se pojavljajo edino še kot zagovorniki resnice, kot pokrovitelji sveta, ki ga morajo reformirati do poslednjega kotička. Vse, kar je živo, postane gradivo njihove ogabne dolžnosti, ki je ne ovira nobeno nagnjenje več. Početje postane dejansko avtonomna

³⁷ Ibidem, str. 184. Avtorja sta bila dolga leta v očeh javnosti tako rekoč siamska dvojčka in to je treba pripisati prav dejstvu, da je njuno skupno delo Dialektika razsvetljenstva naredilo takšen vtis. Danes vemo, da sta bila poprej in kasneje dva samosvoja misleca, vsak s svojimi polji zanimanja in lastnim ponderiranjem problemov. Knjiga Dialektika razsvetljenstva je izšla leta 1947 pri Queridoju v Amsterdamu in se je sprva širila le polagoma, kasneje pa bila razprodana. V času političnega razkola na predimenzionirane bloke, ki so bili objektivno prisiljeni k temu, da trčijo drug ob drugega, se je groza nadaljevala. Konflikti v tretjem svetu in vnovična rast totalitarizma (zlasti v socialističnem bloku pod vplivom Sovjetske zveze) so zgodovinska naključja tako malo, kakor je bil – kot je razvidno iz omenjene knjige – naključje fašizem. Kritično mišljenje, ki se ne ustavi niti pred napredkom, zahteva danes zavzemanje za preostanke svobode, za težnje k realni večnosti, četudi so videti spričo velikega zgodovinskega pohoda nemočne.

samonamembnost, prikriva svojo lastno nenamenskost. Antisemitizem najprej zmerom poziva k celovitemu opravljanju. Med antisemitizmom in totaliteto (totalitarnostjo, op. avt.) je od začetka obstajala najtesnejša povezava. Totalitarizem je najznačilnejši za nacistično in boljševistično gibanje. Ko je gibanje prevzelo oblast, se je nevarnost zanj kazala v dejstvu, da lahko po eni strani s prevzemom državne mašinerije okosteni in zamrzne v obliko absolutne vladavine.³⁸ Po drugi strani pa njegovo svobodo gibanja omejujejo meje ozemlja, na katerem je prišlo na oblast. Obe nevarnosti sta za totalitarni sistem enako usodni; razvoj v smeri absolutizma bi pokončal notranje gonilo gibanja, razvoj v smeri nacionalizma pa bi onemogočil njegove težnje po širitvi navzven, te pa so za preživetje gibanja temeljnega pomena. Obliko vladavine, ki sta jo razvili obe gibanji oz. se je skoraj samodejno razvila iz dvojne zahteve po popolni nadvladi in globalni oblasti, najbolje opredeli slogan Trockega »permanentna revolucija«, čeprav ni bila teorija Trockega nič drugega kot socialistična napoved serije revolucij, od protifevdalne buržoazne do protiburžoazne proletarske, ki naj bi zajele eno deželo za drugo.³⁹ V Sovjetski zvezi so revolucije v obliki splošnih čistk postale stalna institucija Stalinovega režima po letu 1934. V nacistični Nemčiji je bila jasno zaznavna podobna tendenca k permanentni revoluciji, čeprav nacisti niso imeli na voljo dovolj časa, da bi se tega zavedeli v enaki meri. Pri tem je značilno, da se je tudi njihova »permanentna revolucija« začela z likvidacijo frakcije v stranki, ki si je drznila javno napovedati »naslednjo fazo revolucije«. ⁴⁰ V nasprotju z boljševiškim pojmom permanentne revolucije naletimo pri nacizmu na pojem rasne »selekcije, ki ne more nikoli zastarati«, zaradi česar je potrebna stalna radikalizacija standardov, v skladu s katerimi se izvaja selekcija, t.i. iztrebljanje neustreznih. Bistvo je v tem, da sta Hitler in Stalin z oblubo

³⁸ Nacisti so se jasno zavedali, da lahko prevzem oblasti pelje k uveljavitvi absolutizma. »Nacionalni socializem pa ni na čelu boja proti liberalizmu zato, da bi obtičal v absolutizmu in bi s tem igro začel znova.« (Werner Best: Die deutsche Polizei, str. 20.)

³⁹ Teorija Trockega, prvič obelodanjena leta 1905, se seveda ni razlikovala od revolucionarne strategije vseh leninistov, v očeh katerih je bila Rusija le prvo področje, prvi branik internacionalne revolucije; njen interes je bil, da se podredi nadnacionalni strategiji militantnega socializma. V tistem času pa so meje Rusije in zmagovitega socializma pač sovpadale. (Prim. Isaac Deutscher: Stalin. A Political Biography, New York and London 1949, str. 243.)

⁴⁰ Hannah Arendt, Izvori totalitarizma. Ljubljana 2003, str. 478. Pred likvidacijo Rohmove frakcije junija 1934 je vladalo kratko obdobje stabilizacije.

stabilnosti zakrivala težnjo po vzpostavitvi stanja permanentne nestabilnosti. Totalitarne vladavine težijo k osvojitvi zemeljske oble in popolni prevladi nad vsemi deželami. Zunanja podoba totalitarnih režimov sloni na trdni domnevi, da bodo ta cilj navsezadnje dosegli in da ga ne smejo izgubiti izpred oči, pa naj se zdi še tako časovno oddaljen oz. naj so »idealne« zahteve še tako resno sprte s potrebami gibanja. Vzpon na oblast, dejstvo, da je v neki deželi fiktivni svet gibanja postal otipljiva realnost, ustvari odnos do drugih narodov, ki je podoben situaciji totalitarne stranke pod netotalitarno vladavino: otipljivo realnost fikcije, ki jo podpira internacionalno uveljavljena državna oblast, je mogoče izvoziti na enak način, kot je mogoče v netotalitarni parlament uvoziti prezir do parlamenta. V tem pogledu je bila predvojna »rešitev« judovskega vprašanja pomembna izvozna dobrina nacistične Nemčije; izgon Judov je prenesel pomemben del nacizma v druge dežele; z nasilnim izgonom Judov iz rajha brez potnih listov in denarja se je uresničila legenda večnega Juda, z izzivanjem nepomirljive sovražnosti do Nemcev pri Judih pa so nacisti dobili pretvezo za strastno zanimanje za notranjo politiko vseh držav. Vrhunec rasistične uničevalne politike predstavljajo koncentracijska taborišča in taborišča smrti. Ta taborišča se v totalitarnih režimih uporabljajo kot laboratorij, v katerem se potrjuje osnovno prepričanje totalitarizma, da je mogoče prav vse. V primerjavi s tem so vsi drugi eksperimenti drugotnega pomena, čeprav je za te laboratorije značilno, da so jih uporabljali za vse vrste poskusov, tudi medicinskih, katerih grozote so podrobno zapisane v procesih proti zdravnikom Tretjega rajha.⁴¹ Popolna nadvlada stremi k organiziranju neskončnega števila neskončno različnih človeških bitij, kakor da je celotno človeštvo en sam posameznik in je mogoča le, če lahko vsako posamezno osebo zvedemo na nikoli spreminjajočo se identiteto reakcij na tak način, da lahko vsak skupek takih reakcij naključno nadomestimo s kakršno koli drugo. Problem je ustvariti nekaj, kar ne obstaja, namreč tako človeško vrsto, ki je podobna drugim živalskim vrstam, katerih edina »svoboda« je v »ohranjanju lastne vrste«. Totalitaristična nadvlada poskuša ta cilj doseči z ideološko indoktrinacijo elitnih enot in tudi z absolutnim terorjem v taboriščih. Ostudnosti, za katere se te elitne enote uporabljajo, postanejo, kakor so v tem primeru, praktična aplikacija ideološke indoktrinacije – testno območje, v katerem se

⁴¹ Ibidem, str. 529.

mora slednja potrditi. Medtem pa naj bi grozljivi spektakel samih taborišč zagotovil »teoretično« potrditev ideologije. Na voljo so nam številna pričevanja preživelih. Bolj ko so pristna, manj poskušajo izpovedati tisto, kar presega človeško dožemanje in izkušnje, torej trpljenje, ki človeka spremeni v »žival, ki se nikoli ne pritožuje«. ⁴² V nobenem od teh pričevanj ne najdemo tistih strasti zgražanja in sočustvovanja, ki so vedno gnale ljudi k zadostitvi pravice. Nasprotno, vsakega od avtorjev, ki govori ali piše o koncentracijskih taboriščih, še dandanes obravnavamo kot osumljenca. Tudi če se je avtorju uspelo vrniti v resnični svet živih, pogosto ostane prežet z notranjim dvomom v lastno resnico, kakor da bi bil sam zamenjal nočno moro za resničnost. Ti dvomi v samega sebe in resničnost lastnih izkušenj zgolj razkrivajo tisto, kar so nacisti vedno vedeli: posameznikom, ki so se odločili zagrešiti zločin, ustreza, da izberejo najskrajnejšo in najnevarnejšo raven svojega početja. Ne samo zato, ker to zagotavlja, da postanejo vse zakonsko predvidene kazni neustrezne in absurdne, temveč tudi zato, ker sama nezaslišanost zločinov morilcem, ki se branijo z vsemi mogočimi lažmi, omogoča, da je lažje verjeti njihovim izjavam kot pa pričevanjem njihovih žrtev, ki izpovedujejo resnico. Nacistom se niti ni zdelo potrebno, da bi to spoznanje obdržali zase. Če drži, da so koncentracijska taborišča ustanova totalitarističnih vladavin in njihova najbolj neposredna posledica, se zdi, da je takšno »podoživljanje grozot« neizogibno, če želimo totalitarizem razumeti. Nacisti so z značilno natančnostjo zapisali operacije v koncentracijskih taboriščih z naslovom »Pod krinko noči« (Nacht und Nebel). Radikalnost ukrepov, s katerimi so ravnali z ljudmi, kot da nikoli niso obstajali, in zaradi katerih so ljudje dobesedno izginjali, pogosto ni bila očitna na prvi pogled, saj nemški in ruski sistem nista bila enovita, ampak sta bila sestavljena iz niza kategorij, za katere so veljali različni načini obravnave. V Nemčiji so te različne skupine ljudi obstajale znotraj taborišča, ne da bi prihajale v stik z drugo. Jude so označili s kategorijo, ki je bila namenjena takojšnjemu iztrebljanju. ⁴³ Življenje v koncentracijskem taborišču se ne more primerjati z ničimer.

⁴² Ibidem, str. 530.

⁴³ Ibidem, str. 535. V Rusiji so obstajali vsaj trije neodvisni sistemi. Prvič, obstajale so avtentične skupine prisilnih delavcev, ki so živeli relativno svobodno in so bili kaznovani za določeno obdobje. Drugič, obstajala so koncentracijska taborišča, v katerih so ljudi neusmiljeno izkoriščali, zaradi česar je bila umrljivost izredno visoka. Organizirana so bila izključno zaradi dela. Tretjič, obstajala so taborišča smrti, v katerih so ljudi sistematično ubijali s stradanjem in z zanemarjanjem.

Groza, ki jo zbuja, nikoli ne bo popolnoma predstavljava, ker obstaja zunaj življenja in smrti. Preživeli je tudi ne more ubesediti, saj mu svet živih, v katerega se vrne, preprečuje, da bi zatrdno verjel v svoja doživetja. Zdi se mu, kot da pripoveduje zgodbo o nekem drugem planetu, saj se jim v svetu živih ni treba zavedati, da so mrtvi ali živi; njihov položaj je tak, kot da ne bi bili nikoli rojeni. Bodeča žica je sicer izolirala taboriščnike, spretno ustvarjena neresničnost pa je dopuščala tako neizmerne krutosti, da je iztrebljanje postalo popolnoma normalen pojav. Kar so nacisti počeli v taboriščih, nam je danes poznano kot svet perverzних in bolnih fantazij. Težko je doumeti dejstvo, da so se fantazije in strahotni zločini iz nekega fantomskega sveta vendarle materializirali v realnost popolne čutne zaznave, ki pa je bila brez posledične in odgovornostne strukture, zaradi česar se resničnost preobrazi v gmoto nedoumljivih podatkov. Ustvarili so svet, v katerem so pobijali in mučili ljudi, ne da bi se mučitelj in mučenec zavedala, da je vse dogajanje kaj več kot le kruta igra ali absurdne sanje. Marsikdo še zmeraj misli, da je bil antisemitizem le po nesrečnem naključju središče nacistične ideologije in da se je nacistična politika dosledno in brezkompromisno usmerila na preganjanje in uničevanje Judov. Šele grozote končne katastrofe, še bolj pa brezdomnost in izkoreninjenost preživelih so povzročili, da je »judovsko vprašanje« postalo tako izrazito v našem vsakdanjem življenju. To, o čemer so nacisti trdili, da je njihovo glavno odkritje – vloga judovskega naroda v svetovni politiki – in njihov poglavitni interes – preganjanje Judov po vsem svetu, je imelo javno mnenje le za izgovor, da bi si pridobili množice ali za zanimivo demagoško zvižajočo.⁴⁴ Da tega, kar so govorili nacisti, nihče ni jemal resno, je razumljivo. V sodobni zgodovini je komajda kaj bolj vznemirljivega in zavajajočega kakor to, da si je od vseh velikih nerešenih političnih vprašanj minulega stoletja prav ta na videz mali in nepomembni judovski problem pridobil dvomljivo čast, da je spravil v tek vso to pekleno mašinerijo. Takšne razlike med vzrokom in učinkom žalijo naš zdravi razum, da zgodovinarjevega smisla za ravnovesje in harmonijo sploh ne omenjamo. Če jih primerjamo z dogodki samimi, so vse razlage antisemitizma videti, kakor da si jih je nekdo izmislil v naglici in po naključju, da bi prikri problem, ki tako resno ogroža naš smisel za skladnost in naše upanje v duševno zdravje. Za eno izmed pre nagljenih razlag je

⁴⁴ Ibidem, str. 45.

antisemitizem isto kakor napadalni nacionalizem in njegovi ksenofobični izbruhi. Moderni antisemitizem pa je, žal, rasel v sorazmerju s propadanjem tradicionalnega nacionalizma in dosegel vrh natanko v trenutku, ko sta se zlomila evropski sistem nacionalnih držav in njegovo dragoceno ravnovesje moči.⁴⁵ Teza o večnem antisemitizmu je s stališča končne katastrofe, ki je Jude pripeljala tako blizu popolnemu uničenju, postala nevarnejša kot kdaj koli prej. Antisemitizem, ki nikakor ni bil skrivnostno zagotovilo za preživetje judovskega ljudstva, se je jasno razodel kot nekaj, kar je grozilo, da bo to ljudstvo uničilo. Vendar je ta razlaga antisemitizma, tako kot teorija o grešnem kozlu in iz podobnih razlogov, preživela to, da jo je stvarnost zavrnila. Z drugimi argumenti, a z enako trmoglavostjo poudarja tisto popolno in nečloveško nedolžnost, ki je tako nenavadno značilna za žrtve modernega terorja, in katero, kakor se zdi, potrjujejo tudi dogodki sami. Pred teorijo o grešnem kozlu ima celo to prednost, da nekako odgovarja na neprijetno vprašanje: Zakaj izmed vseh ljudi prav Judje? Odgovor, ki ga to vprašanje zahteva, se glasi: Zaradi večnega sovraštva. Omeniti velja, da edini teoriji, ki si vsaj prizadevata pojasniti politični pomen antisemitskega gibanja, zanikata, da bi bili Judje kakor koli odgovorni, in zavračata razpravo o tem v specifično zgodovinskem okviru. Ko človeškemu vedenju odrekata vsakršen pomen, močno spominjata na tiste moderne prakse in oblike vladanja, ki s samovoljnim terorjem odpravljajo samo možnost, da je človek lahko dejaven. Nekako so Jude v uničevalnih taboriščih pobijali, kakor da bi ravnali v skladu z razlago teorij, zakaj so tako osovraženi: pač ne glede na to, kaj so storili ali česa niso storili, ne glede na svoje slabosti ali kreposti. Še več, sami morilci, ki so zgolj ubogali ukaze in bili tako ponosni na svojo brezstrastno učinkovitost, so grozljivo spominjali na »nedolžna« sredstva nečloveškega, neosebnega teka dogodkov, kakor si ga je zamislila teorija o večnem antisemitizmu.⁴⁶

Naj ob koncu prispevka povzamemo, da se na Slovenskem z antisemitizmom zgodovinopisje ne ukvarja sistematično, kar je po

⁴⁵ Ibidem, str. 45–46.

⁴⁶ Ibidem, str. 51. Rojstvo in rast antisemitizma so spremljali judovska asimilacija, sekularizacija in izrinjanje starih religioznih in duhovnih vrednot judovstva. Velikim delom judovskega ljudstva je dejansko grozilo fizično izumrtje od zunaj in hkrati razpad od znotraj. V tem položaju so se Judje, ki jih je skrbelo preživetje lastnega ljudstva, v nenavadno obupnem in napačnem razumevanju oprijeli tolažilne misli, da bi bil antisemitizem pravzaprav lahko imenitno sredstvo za ohranitev ljudstva, tako da bi domneva o večnem antisemitizmu celo pomenila večno jamstvo za obstoj Judov.

oceni Petra Vodopivca najbrž posledica okoliščin, da je bila Judovska skupnost v Sloveniji vselej relativno majhna. Pojavi antisemitizma so torej značilni za drugo polovico 19. stoletja in se nato zrcalijo tudi skozi posamezne oblike v katoliškem in liberalnem taboru, pred izbruhom 2. svetovne vojne v 20. stoletju pa dobijo nove dimenzije. Tudi na Slovenskem torej govorimo o antisemitizmu, ki ima zgodovinske nastavke, katerih relevantne vsebine in oblike segajo v drugo polovico 19. in vsaj še v začetek 20. stoletja. Iz zgodovinskega, pa tudi sociološkega in antropološkega vidika je antisemitizem za obdobje pred letom 1945 solidno raziskan in obdelan (zlasti še svetovni okvir antisemitizma), manj pa za kasnejša obdobja in za slovenske razmere za čas samostojne države po letu 1991. Za slovenske razmere ni značilen radikalen antisemitizem (izjema so medvojni radikalni posegi fašističnih in nacističnih oblasti, vključno s holokavstom), po letu 1945 pa se elementi in pojavi antisemitizma zrcalijo skozi oblastne ukrepe in posege, ki so dodatno prizadeli ostanke ostankov slovenskih Judov. Najbolj občutno prav v Prekmurju (rušenje sinagoge v Murski Soboti, marginalizacija judovskih žrtev 2. svetovne vojne). V samostojni slovenski državi po letu 1991 je Judovska skupnost obnovljena v javnosti – a hkrati obremenjena s »kripto prisotnostjo«, v kateri mnoge javne osebnosti, ki so Judje ali menijo, da imajo judovsko poreklo, tega v javnosti praviloma ne kažejo. Stereotip, da v Sloveniji antisemitizma ni bilo in da Slovenci niso antisemiti, se spreminja šele v zadnjih letih. To se pogosto utemeljuje s predpostavko in oceno, da Slovenci nis(m)o imeli pretirano veliko stikov z Judi. Tudi ko se priznava obstoj antisemitske tradicije, se poudarja dejstvo, da je bilo število Judov na Slovenskem v 19. in 20. stoletju zelo majhno. Za slovenske razmere torej lahko zapišemo, da je antisemitizem pojav v okolju, v katerem ni avtohtonega izvora in ne predstavlja močnejše zgodovinske dediščine.⁴⁷ Služi kot akademski primer za zgled in opozorilo pred podobnimi represivnimi pojavi. Čeprav torej ne moremo govoriti o odkritem antisemitizmu večjega obsega, moramo vseeno spremljati vsak droben pojav z elementi ali znaki tega negativnega predsodka: nadvse poučna je namreč pot, ki jo je sovraštvo do Judov prehodilo od sovraštva na imaginarni ravni do konkretno izražena sovraštva v izgrelih in

⁴⁷ Marjan Toš: Zgodovinski spomin na prekmurske Jude. Povzetek doktorske disertacije, rokopis, arhiv Sinagoge Maribor, Maribor 2007.

pogromih. To je treba poznati, saj mu je podvržena vsaka ideologija, ki gradi na predsodkih in izkorišča skupine ljudi za lastno promocijo.

Ključne besede

Slovenci, Judje, antisemitizem, antijudaizem, protijudovstvo, totalitarizem, sovraštvo, zločin, koncentracijsko taborišče, nacistična politika, Ljubljana, Maribor, Prekmurje, Lendava, Murska Sobota

Literatura

- Hannah ARENDT: *Izvori totalitarizma*. Ljubljana 2003.
- Werner BEST: *Die deutsche Polizei*.
- Filip DAVID: *Svetovi v Haosu*. Beograd 2004.
- Isac DEUTSCHER: *Stalin. A Political Biography*. New York and London 1949.
- *2000 let krščanstva* (uredil France M. Dolinar). Ljubljana 1991.
- Max HORKHEIMER in Theodor W. ADORNO: *Dialektika razsvetljenstva*. Ljubljana 2002.
- Mihaela HUDELJA: Zakaj se Judje niso ustalili v slovenskem prostoru. Stereotipi o Judih na Slovenskem in Ahasver. *Časopis za kritiko znanosti (ČKZ)*, XXIV (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 47–62.
- *Judje v Prekmurju, katalog dokumentarne razstave v Sinagogi*. Maribor 27. 1. – 15. 3. 2009. Avtor razstave je bil mag. Franc Kuzmič.
- Karl KRAUS: *Untergang der Welt durch schwarze Magie*. Wien, Leipzig 1925.
- Janez PERŠIČ: Problem Cankarjevega antisemitizma. *Problemi I/1985*, Ljubljana 1985.
- Iztok SIMONITI: Vera in razum in vera v razumu. *Sodobnost*, št. 10, Ljubljana 2005, str. 1199–1222.
- Aleksander SOLŽENICIN: *Dva veka zajedno, I. Judje in Rusi pred revolucijo. II. 1917–1972 Judje in Rusi v sovjetskem obdobju*. Beograd 2003.
- Barbara STANIČ: Antisemitizem kot model zatiranja. *Časopis za kritiko znanosti (ČKZ)*, XXIII (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 29–45.

- Hannah STARMAN: Judje in ideacija v sodobni Sloveniji. *Razprave in gradivo št. 45*, Ljubljana 2004, str. 160–182.
- Zmago ŠMITEK: *Poti do obzorja*. Ljubljana 1988.
- Marko ŠTEPEC: Nekateri opisi človeške stranpoti na prelomu 19. v 20. stoletje. *Katja Vodopivec s sodelavci: Postava in hudodelstvo*, Ljubljana 1990, str. 26–38.
- Marko ŠTEPEC: Srečanja z Judi. *Borec 1995*, št. 542–543, Ljubljana 1995, str. 811–827.
- Marjan TOŠ: *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude*. Povzetek doktorske disertacije, rokopis, arhiv Sinagoge Maribor, Maribor 2007.
- Mirjana ULE: Žid in ženska kot simbola potisnjene univerzalnosti. *Problemi 1*, Ljubljana 1985, str. 67–69.
- Alan UNTERMAN: Judovstvo. *Mali leksikon*, Ljubljana 2001.
- Janez VAJKARD VALVASOR: *Slava vojvodine Kranjske, XI. knjiga*. Ljubljana 1977.
- Slavoj ŽIŽEK: O Slovencih in antisemitizmu. *Problemi 4–5*, Ljubljana 1983.
- Slavoj ŽIŽEK: *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana 1987.

Povzetek

Judje na Slovenskem so danes organizirani v eno najmanjših Judovskih skupnosti v Evropi, saj ta uradno šteje nekaj nad 100 članov. Vendar pa to populacijsko dejstvo v današnji Sloveniji nima neposredno sorazmernih učinkov na ideacijo o Judih. Situacija je ravno nasprotna: pozitivna ali negativna senzibiliranost do Judov, judovstva, dogajanj v Izraelu ipd., so del vsakdana v oblikovanju etničnih ideacij in razlikovanj v vseh zvrsteh javnosti na način, ki bi ga izhodiščno lahko označili kot sorodnega temu, kar je Paul Lendvai označil kot »antisemitizem brez Judov«.⁴⁸ V slovenski sodobnosti so

⁴⁸ Hannah Starman: Judje in ideacija v sodobni Sloveniji. V: *Razprave in gradivo št. 45*, Ljubljana 2004, str. 161. Avtorica predstavlja raziskovalni ekspeze projekta, s katerim se med drugim izvaja empirična preverba situacije v današnji Sloveniji. Projekt išče tako izrecno protijudovstvo, antisemitizem in antiizraelizem, kot tudi tako imenovani „filosemitizem“. Slednjega bi po navedbah nosilke projekta Hannah Starman izhodiščno lahko označili kot pomodno romantiziranje judovstva in Judov – fascinacijo z zaznano specifično in v mitologijo preobrnjeno zgodovino in „vsebinami“ judovstva, ki jo v zastavitvi pojmuje kot strukturno enak, čeprav nazorsko preobrnjen vidik antisemitizma, torej kot poseben afirmativni rasizem do **Judov** in vsega (domnevno) judovskega.

namreč Judje na ozemlju današnje Slovenije kot populacijska entiteta najbolj zaznamovani s svojo fizično odsotnostjo. Pri tem pa se pozablja, da so se na našem ozemlju naseljevali že zelo zgodaj. Po srednjeveških izgonih iz slovenskih dežel Koroške, Štajerske in Kranjske med leti 1496–1515 se Judje v 18. stoletju vnovič v večjem številu naseljujejo v Prekmurju. V pokrajini ob Muri je judovski živelj dosegel višek ob koncu 19. stoletja, Judovska skupnost v Prekmurju pa je bila nato tudi v prvih desetletjih 20. stoletja najvplivnejša in najdejavnjša na celotnem slovenskem ozemlju. Antisemitizem 19. stoletja slovenskega ozemlja ni preskočil, ni pa se posluževal radikalnejših oblik. Slovenci nismo imeli pretirano veliko stikov z Judi. Tudi ko se prizna obstoj antisemitske tradicije, se poudarja dejstvo, da je bilo število Judov na območju današnje Slovenije v 19. in v 20. stoletju zelo majhno.

